

הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות

משל החבית והדרקון

מסכת סנהדרין דף כו עמוד א – רק הלב יודע

רבי חייא בר זרנוקי ורבי שמעון בן יהוצדק הוו קאזלי לעבר שנה בעסיא.¹ פגע בהם ריש לקיש, נספח אליהם, אמר: אלך ואראה כיצד הם עושים מעשה.² ראה אדם אחד שחרש, אמר להן: כהן וחורש? אמרו לו: יכול לומר: אגיסטון אני בתוכו.³ שוב ראה אדם אחד שהיה זומר בכרמים, אמר להן: כהן וזומר? אמרו לו: יכול לומר לעקל בית הבד אני צריך. אמר להם: הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות.⁴

איכה רבה, פרשה א סימן לא – החבית והדרקון

שלוש שנים ומחצה הקיף אספסיאנוס את ירושלים והיו עמו ארבעה דוכסים: דוכס של ערב, דוכס של אפריקה, דוכס של אלכסנדריה ודוכס של פלסטיני.⁵ ... והיו בירושלים ארבעה עשירים: בן ציצית ובן גוריון ובן נקדימון ובן כלבא שבוע.⁶ וכל אחד ואחד יכול לספק מזונות של מדינה לעשר שנים. והיה שם בן בטיח בן אחותו של רבן יוחנן בן זכאי שהיה ממונה על האוצרות. ושרף כל האוצרות. שמע רבן יוחנן בן זכאי ואמר: וי! הלכו ואמר⁷ לבן בטיח: אמר חביבך: ⁸ וי. שלח והביאו ואמר לו: אמרת וי? אמר לו: לא אמרתי וי אלא וה.⁹ .... לאחר שלושה ימים יצא רבן יוחנן לטייל בשוק וראה אותם ששולקין תבן ושותים מימיו. אמר: בני אדם ששולקין תבן ושותים מימיו יכולים לעמוד בחילותיו של אספסיאנוס? ... נצא מכאן ...¹⁰

יצא רבן יוחנן בן זכאי לטייל בחילותיו של אספסיאנוס ... הלכו ואמר¹¹ לאספסיאנוס: יהודי אחד מבקש לשאול בשלומך. אמר: יבוא ... התחילו מושלים לפניו משלות.¹¹ חבית שקינן נחש בתוכה כיצד עושים לה?

¹ רבי חייא בר זרנוקי ורבי שמעון בן יהוצדק הלכו לעבר את השנה באסיה. לכתחילה מעברים את השנה רק בארץ ישראל, אלא שבצוק העתים היו חכמים יוצאים מחוץ לארץ לעבר את השנה שם. ראו הסיפור על "גדיים נעשו תיישים" בברכות סג ע"א עליו הרחבנו בדברינו **עיבור השנה** בפרשת פקודי. אגב, ככלל גם אין מעברין שנת שמיטה וכאן נראה שעשו שניהם, גם עיברו את השנה בחו"ל וגם עיברו שנת שמיטה – יש קשר בין השניים וביחד הם מציינים ירידה כפולה במעמדה של ארץ ישראל! מכאן ואילך נביא את סיפור המעשה בלשון העברית. התרגום מארמית הוא עפ"י פירוש אבן ישראל (שטיינזלץ), אבל שגיאות מי יבין הן כולן שלנו והמעתיקים יבדקו.

² כיצד הם מעברים את השנה.

³ שכיר של נכרי או עובד כפיה מטעם המלכות ולכן הוא חורש בשביעית. ולענין הכהן שכאן, ראו "עיונים" בשטיינזלץ שם.

⁴ רק לבו של האדם הזומר את הכרם בשנת שמיטה (שהיא מלאכה אסורה מהתורה, ככתוב: "וכרמך לא תזמור", ויקרא כה ד), יודע את האמת, אם הוא עושה זאת כי הוא צריך את זמורות הגפן לעשות מהם עקל (עקל הוא סל נצרים המשמש בד"כ לכבישת הזיתים בבית הבד), שזה מותר, או שהוא רוצה לטייב ולהשביח את הגפן שזה אסור. ראו תוספתא שביעית פרק ג הלכה ח: "בראשונה היו אומרים: מלקט אדם זתים מתוך שלו כדרך שמלקט מתוך של חבירו את הגס הגס. חזרו להיות נותנין זה לזה בטובה. התיקנו שיהו מביאין מן המצוי ומן הקרב והלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות" וכן הוא בירושלמי שביעית פרק ד הלכה א. ומה שייך כל העניין לתשעה באב? דבר זה יובן מיד בהמשך.

⁵ מושלי מדינות סמוכות שהיו תחת חסות רומי והיו חלק מחיל העזר שרומא גייסה במלחמתה נגד יהודה.

⁶ נראה שהדרשן רומז על ארבעה כנגד ארבעה. ארבעה עשירים כנגד ארבעה דוכסים שיכלו לנצחם, אילולי הקנאים.

⁷ הלשינו. ראו ויקרא רבה כו ב: "רבי יוסי ממלחיא ורבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי אמרו: מצינו תינוקות בימי דוד עד שלא טעמו טעם חטא היו יודעין לדרוש את התורה מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור. והיה דוד מתפלל עליהם: אתה ה' תשמרם (תהלים יב ח) – תשמור תורתם בלבם. תנצרם מן הדור זו לעולם (שם) - מן הדור שהוא חייב כלייה. אחר כל השבח הזה יוצאין למלחמה ונופלין! אלא ע"י שהיו בהם דילטורים היו נופלין. הוא שדוד אומר: נפשי בתוך לבאם אשכבה להטים בני אדם שנייהם חנית ונחצים ולשונם חרב חדה (תהלים נז ה)".

⁸ דודך. ראו נדרים עו ע"ב, מכות ג ע"ב ומקומות רבים אחרים בש"ס, שכן מכנה רב את רבי חייא דודו.

⁹ כמו "וואו" בימינו - קריאת התפעלות. רבן יוחנן בן זכאי נאלץ לשקר לאחינו כדי להציל את עורו. ראו שם בהמשך הקטע שהשמטנו את הדושיח הפתלתל בין רבן יוחנן בן זכאי (ריב"ז) ואחינו ואת משפט המסכם של הדרשן: "בין וי לנה נמלט רבן יוחנן בן זכאי".

¹⁰ בקטע שהשמטנו מנהל רבי יוחנן בן זכאי מ"מ עם אחיינו על אופן יציאתו את העיר ע"י התחזותו למת. ראו הסיפור כולו ובפרט קטע זה באיכה רבה שם וכן במקבילות בגמרא בגיטין דף נו ובאבות דרבי נתן פרק ד (נוסח א) או פרק ו (נוסח ב). נראה שבשלב זה של המלחמה כבר התרכז בן בטיח ואפילו הוא הבין שאין סיכוי כנגד הרומאים, אבל עדיין פחד מאנשיו שלו. אי אפשר לנצח את חיילות רומא המאומנים והממושמים, עם אנשים ששולקים תבן ושותים את מימיו (מרק תבן), מלשינים, משקרים ומפחדים האחד מהצל של השני. ואנו מקצרים בגוף הסיפור כי מטרתנו להגיע לעקל ולעקלקלות.

¹¹ בנוסח זה הדגש הוא על כך שמי שהתחיל בדושיח הם הדוכסים ואנשי החצר של אספסיאנוס. עיקר העימות שלהלן איננו עם הרומאים, אלא עם "שכנינו הטובים". ראו איכה רבה פתיחתא ט: "... בשעה שנכנסו שונאים לירושלים נכנסו עמהם עמונים ומואבים, שנאמר: ידו פרש צר על כל מחמדיה כי ראתה גוים באו מקדשה אשר צויתה לא יבאו בקהל לך (איכה א ז). נכנסו לבית קדשי הקדשים ומצאו שם שני כרובים. נטלו אותן ונתנו אותן בכליבה והיו מחזירין אותן בחוצות ירושלים ואומרים: לא הייתם

אמר להם: מביאים חובר וחוברין את הנחש ומניחים את החבית. אמר פנגר¹²: הורגים את הנחש ושוברים את החבית. מגדל שקינן בו נחש כיצד עושים? אמר להם: מביאים חובר וחוברין את הנחש ומניחים את המגדל. אמר פנגר: הורגים את הנחש ושוברים את המגדל. אמר לו רבן יוחנן בן זכאי לפנגר: כל שכן שעושה רעה לשכנו - לשכונתו הוא עושה רעה. לא רק שאין אתה מלמד עלינו סניגוריה, אתה מקטרג עלינו! אמר לו: טובתכם אנו רוצים. שכל זמן שבית המקדש קיים המלכויות מתגרות בכם. אם יחרב בית זה, אין המלכויות מתגרות בכם. אמר לו רבן יוחנן בן זכאי: הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות.¹³

מסכת גיטין נו ע"א-ע"ב – להוציא את הדרקון מהחבית בצבת¹⁴

כי מטא להתם, אמר: שלמא עלך מלכא, שלמא עלך מלכא! א"ל (אספסיאנוס לרבן יוחנן בן זכאי): ... אי מלכא אנא, עד האינדא אמאי לא אתית לגבאי? ... אמר לו: בריוני דאית בן לא שבקינן.¹⁵ אמר ליה: אילו חבית של דבש ודרקון כרוך עליה, לא היו שוברין את החבית בשביל דרקון? אישתיק.¹⁶ קרי עליה רב יוסף, ואיתימא רבי עקיבא: "משיב חכמים אחר ודעתם יסכלי" (ישעיהו מד כה) - איבעי ליה למימר ליה: שקלינן צבתא ושקלינן ליה לדרקון וקטלינן ליה, וחביתא שבקינן לה.¹⁷

שבת שלום

צום קל

אומרים שאין האומה הזאת עובדת עבודת כוכבים? ראו מה מצינו להם ומה היו עובדים?! (ראו דברינו [הזילות שבחורבן](#)). ובאיכה רבה א לח: "ידו פרש צר - את מוצא בשעה שנכנסו שונאים לבית המקדש נכנסו עמונים ומואבים עמהם. והיו הכל רצין לבזו כסף וזהב, ועמונים ומואבים רצין לבזו את התורה, כדי לעקור (דברים כ"ג) לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה'. ר' יהודה בר' סימון בשם ר' לוי בר פרטא: (משל) לדליקה שנפלה לתוך פלטיין של מלך, והיו הכל רצין לבזו כסף וזהב ועבד רץ לבזו את אונייתו (שטר עבודתו). כך, בשעה שנכנסו שונאים לבית המקדש נכנסו עמונים ומואבים עמהם, והיו הכל רצין לבזו כסף וזהב, ועמונים ומואבים רצין לבזו את התורה, כדי לעקור לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'".

¹² הדוכס של ערב, ראו שם במדרש: דוכס של ערב, אחד אמר: קילוס שמו ואחד אמר: פנגר שמו.

¹³ הלב (שלי ושלך) יודע אם כוונתך לטובה, כמו שאתה אומר, או לרעה ואין דבריך אלא תירוץ והתחכמות. מסתבר שלא רק אנחנו לוקחים אמרות חכמים ועושים בהם שימוש מושאל ושונה מהמקור ("מהרסיך ומחריביך ממך יצאו", "ספרא וסייפא", "אין מזל לישראל", "מילה בסלע" וכן רבים), אלא כבר חז"ל עצמם נהגו לעשות כך. הביטוי המקורי הוא בגמרא סנהדרין שהבאנו בראש דברינו (ובמקורות הנוספים שם) בהקשר עם דיני שביעית. כאן, במדרש איכה רבה, כבר נעשה בו שימוש מושאל. ובמדרשים ופרשנים מאוחרים הלך הביטוי והשתרש כסימן ומבחן לכנות הלב. ראו אליהו רבה (איש שלום) פרשה כא: "אשרי אדם שכל מעשיו לשם שמים, והלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות", וכן רש"י מסכת בבא מציעא נח ע"ב: "שהרי דבר המסור ללב - ולפיכך נאמר בו ויראת מאלהיך ... שהרי כל הדברים הללו אין טובתן ורעתן מסורה להכיר אלא ללבו של עושה, הוא יודע אם לעקל אם לעקלקלות" (בדברינו [על אונאת דברים](#) בפרשת בהר). עקל מצטלצל עם עקלקלות (הומופניה) אך סותר במשמעות ובתוכן. הביטוי המקורי עקל איננו אלא סל נצרים ואין לו משמעות אלא בהקשר של דיני שביעית. או שמא יש כאן רובד עמוק יותר שלא ירדנו לעיקולו.

¹⁴ גמרא זו היא מקור ראשי לסיפור החורבן המתחיל בקמצא ובר קמצא. מקורות נוספים הם איכה רבה פרשה ד סימן ג ואבות דרבי נתן: נוסח א פרק ד ונוסח ב פרקים ו-ז. וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [קמצא ובר קמצא – חלקם של חכמים](#) בתשעה באב. הפעם אנו מתמקדים בקטע של דו-שיח רבי יוחנן בן זכאי ואספסיאנוס שבחבית ודרקון ובביטוי הלב יודע עם לעקל אם לעקלקלות. לפיכך נביא רק קטע זה מהגמרא בגיטין שהוא מקביל לאיכה רבה פרישה א שהבאנו לעיל.

¹⁵ תרגום חופשי: כאשר הגיע רבי יוחנן בן זכאי למחנהו של אספסיאנוס, אמר לו: שלום עליך המלך, שלום עליך המלך. אמר אספסיאנוס לרבי יוחנן בן זכאי: ... אם מלך אני, מדוע לא באתי אלי עד היום (למה לא יצאת מירושלים הנצורה קודם)? אמר לו: בריונים שיש בנו, לא הניחו לי.

¹⁶ עד כאן, ההבדלים בין גרסת איכה רבה ומסכת גיטין בולטים ביותר. בגרסת איכה רבה לעיל, הדיון הוא בין דוכס ערב, פנגר, ובין רבי יוחנן בן זכאי. אספסיאנוס לא מעורב בדיון. הנחש שם בפנים (בתוך החבית או במגדל) ולכאורה קשה יותר לתפוס אותו. עכ"פ, רבי יוחנן בן זכאי דורש מהרומאים (ובעלי ברייתם) לבצע "סיכול ממוקד" של הנחש (הבריונים) ולהניח לירושלים ולתושביה שאינם מעוניינים למרוד ברומא. בגרסה של מסכת גיטין, לעומת זאת, אספסיאנוס הוא שמתווכח עם רבי יוחנן בן זכאי שבא, אגב, לבשר לו שהתמנה לקיסר ומבקש ממנו את יבנה וחכמיה (אין אזכור לענין יבנה וחכמיה במדרש איכה רבה, לא בפרשה א ולא בפרשה ד). בנוסח של מסכת גיטין, לא מוצא רבי יוחנן בן זכאי תשובה לטענה של אספסיאנוס שהדרך היחידה לנטרל את הנחש היא ע"י שבירת החבית, למרות שהנחש נמצא מחוץ לחבית ולכאורה הרבה יותר קל לתפוס אותו. אין סיכול ממוקד – אומר אספסיאנוס ורבן יוחנן בן זכאי שותק. האם משום שהוא נבון ומאויס כשהוא עומד מול מפקד הצבא הרומאי שהוא (ריב"ז) כבר יודע שהתמנה לקיסר, או שפשוט הוא לא רואה שום טעם להתווכח איתו? האם זה המחיר שרבי יוחנן בן זכאי היה מוכן לשלם בשביל לקבל את יבנה וחכמיה? או שמא רבי יוחנן בן זכאי שתק כי הוא יודע שאין דבר כזה "סיכול ממוקד". מלחמה היא מלחמה ובמלחמה כמו במלחמה.

¹⁷ תרגום חופשי: היה רבי יוחנן בן זכאי צריך לומר לאספסיאנוס: לוקחים צבת ומסירים את הדרקון (נחש) והורגים אותו ומניחים לחבית. דור או שניים אחרי רבי יוחנן בן זכאי, באים ר' עקיבא (שדעתו על רומי ידועה לכל ושסייע למרד בר כוכבא) ורב יוסף, והם סבורים שהרומאים היו צריכים להתאמץ יותר ולחסל את הבריונים באופן ממוקד ולא לפגוע בשאר האוכלוסייה. לתפוס אותם בצבת (פינצטה) ולשמר את העיר ירושלים ובית המקדש. ברור שיותר משרבי עקיבא מותח כאן ביקורת על רומא, הוא מבקר את מעשהו של רבי יוחנן בן זכאי. דרישתו מהרומאים איננה ריאליט (האם גם בעת שצרו על ביתר במרד בר כוכבא היה מצפה מהם לנהוג כך?) יש בה חכמה שלאחר מעשה. ועכ"פ, לדעת כל החכמים, גם ר' עקיבא ורב יוסף, צריך היה לחסל את הדרקון, היינו את הבריונים שמרדו ברומאים.

**ושנזכה לגאולה השלמה
מחלקי המים**

מים אחרונים 1: ראו המשך הסיפור באיכה רבה א לא הנ"ל, שרבי יוחנן בן זכאי כן מבקש מאספסיאנוס שיניח לעיר ותשובת אספסיאנוס היא, כצפוי: הרי לשם כל באתי לכאן ולשם כך גם נתמנית קיסר כפי שבשרת לי. ראו שם עוד אין רבי יוחנן בן זכאי מציל את תלמידיו ואת ר' צדוק בזמן כיבוש העיר וכן כיצד פנגר, דוכס ערב, שליבו היה אולי לעקלקלות יותר מלעקל, הוא שאחראי לכך שהכותל המערבי שרד מכל הר הבית!

מים אחרונים 2: בהמשך להערה 13 לעיל, הביטוי "הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות" אומץ ע"י פרשנים וחכמי דורות רבה במשמעות רחבה של 'חקרי לב', ראו כדוגמאות נוספות, פירוש רא"ש לדברים כז טו בהשבעה בהר עיבל: "דכל חד וחד ישנו בינו ובין קונו שאין שום בריה יכולה להכיר ולידע בהם אם לעקל אם לעקלקלות", פירוש כלי יקר לשמות יב כו על ההבדל בין הבן הרשע והבן שאינו יודע לשאול בהגדה, פירוש עקידת יצחק בראשית שער ב בוויכוח עם דברים שכתה הרמב"ם במורה נבוכים על בריאת השמים והארץ ועוד. נראה שנושא זה ראוי לדף בפני עצמו.